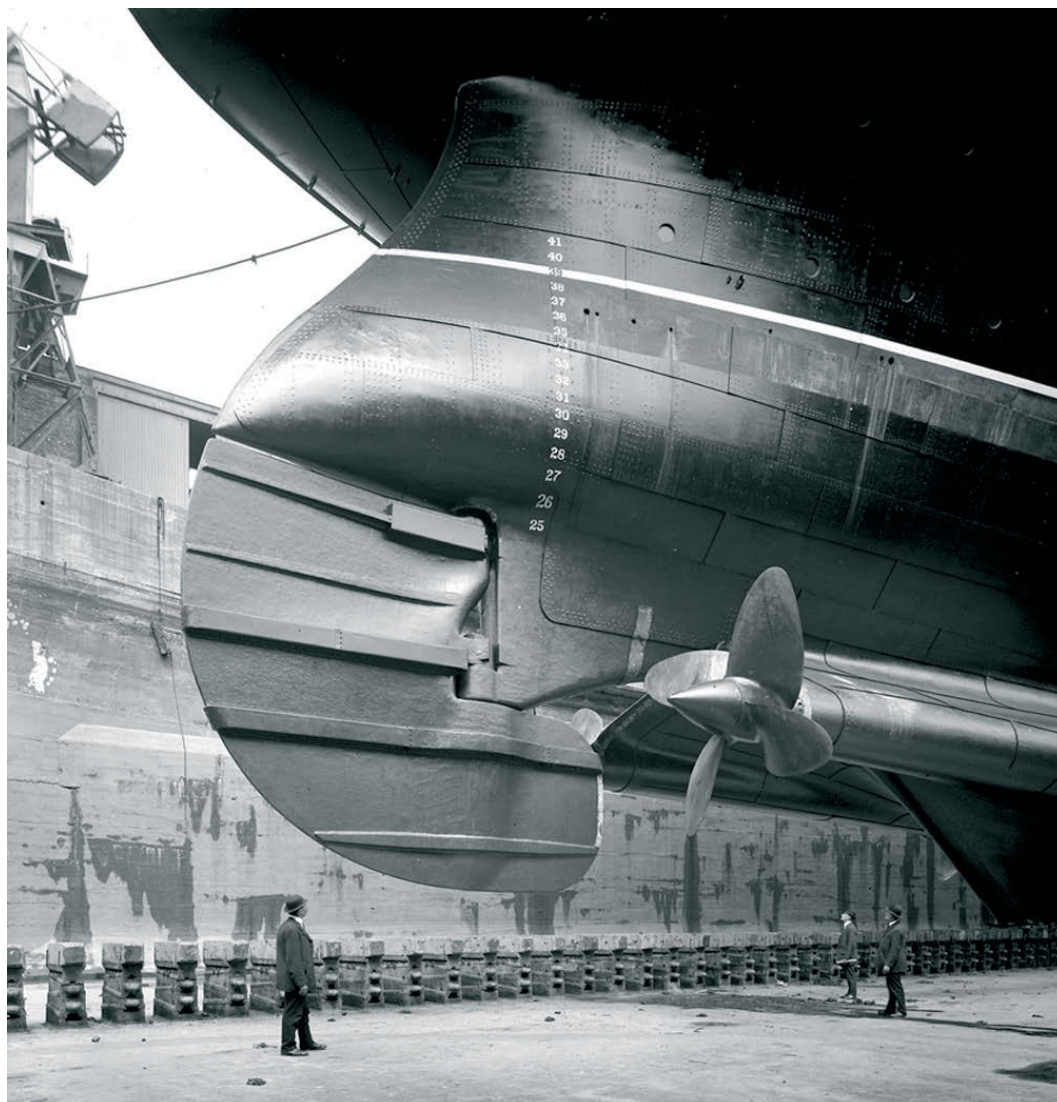

EVROPA VE SVĚTOVÉ EKONOMICE

OLDŘICH KRPEC – VLADAN HODULÁK

HISTORICKÁ PERSPEKTIVA

International Institute of Political Science
of Masaryk University

Mezinárodní politologický
ústav Masarykovy
univerzity

muni
PRESS

EDIČNÍ ŘADA MONOGRAFIE
SVAZEK Č. 48

muni
PRESS

EVROPA VE SVĚTOVÉ EKONOMICE

HISTORICKÁ PERSPEKTIVA

OLDŘICH KRPEC – VLADAN HODULÁK

MASARYKOVA UNIVERZITA
FAKULTA SOCIÁLNÍCH STUDIÍ
MEZINÁRODNÍ POLITOLOGICKÝ ÚSTAV
BRNO 2012

Konrad
Adenauer
Stiftung

50 JAHRE ZUSAMMENARBEIT WELTWEIT

Publikace vychází s finanční podporou
Konrad-Adenauer-Stiftung, zastoupení v Praze

Vědecká redakce MU:

prof. PhDr. Ladislav Rabušic, CSc.
Mgr. Iva Zlatušková
prof. RNDr. Zuzana Došlá, DSc.
Ing. Radmila Droběnová, Ph.D.
Mgr. Michaela Hanousková
doc. PhDr. Jana Chamonikolasová, Ph.D.
doc. JUDr. Josef Kotásek, Ph.D.
Mgr. et Mgr. Oldřich Krpec, Ph.D.
doc. PhDr. Růžena Lukášová, CSc.
prof. PhDr. Petr Macek, CSc.
PhDr. Alena Mizerová
doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.
Mgr. David Povolný
Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D.
prof. MUDr. Anna Vašků, CSc.
prof. PhDr. Marie Vítková, CSc.
doc. Mgr. Martin Zvonař, Ph.D.

Recenzovali:

doc. PhDr. Zdeněk Kříž, Ph.D.
Mgr. Martin Hrabálek, Ph.D.

Fotografie na obálce: RMS Aquitania, Gladstone Graving Dock, Liverpool 1914.
© National Maritime Museum, Greenwich, London (<http://collections.rmg.co.uk/collections/objects/20535.html>)

© 2012 Oldřich Krpec, Vladan Hodulák
© 2012 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-6146-0 (brožovaná vazba)
ISBN 978-80-210-7809-3 (online : pdf)

OBSAH

ÚVODEM	9
--------------	---

KAPITOLA 1

EVROPSKÝ REGION VE SVĚTOVÉ EKONOMICE: OD DEZINTEGRACE ŘÍMSKÉ ŘÍŠE DO POČÁTKU JEHO EXPANZE 21

Významné regiony světa a jejich základní porovnání.....	22
<i>Západní Evropa po dezintegraci Římské říše.....</i>	24
<i>Východní Evropa jako specifická geopolitická oblast .....</i>	30
<i>Islámský svět – nástup říše a její zlatý věk .....</i>	33
<i>Asijské ekonomiky – jižní, východní a jihovýchodní Asie .....</i>	40
Mongolská invaze a Pax Mongolica.....	45
Evropa jako dynamická expanzivní síla – italské městské státy, reconquista a vytlačení muslimů.....	48
Proměna sociálních a ekonomických institucí: černý mor, zemědělská revoluce, vznik měst, budování státu, sociální proměny	53
Komericializace zemědělství a role měst	56

KAPITOLA 2

EVROPSKÁ EKONOMIKA V ÉŘE MERKANTILISMU..... 65

Vojenská revoluce a evropská expanze.....	66
Portugalská expanze a Estado da India.....	68
Španělské impérium v Americe	76
Čína za dynastie Ming a Japonsko během šógunátu.....	81
Transpacifický obchod.....	85
Nástup Nizozemí a budování impéria	86
<i>Nizozemské impérium v Asii .....</i>	90
<i>Atlantický, baltský a středomořský obchod .....</i>	95

Britské impérium a obchodní války	98
<i>Politická situace v období před budováním impéria</i>	99
<i>Britská expanze</i>	101
<i>Anglo-nizozemské války</i>	106
Soupeření Británie a Francie o zámořské impérium	109
<i>Poválečná finanční krize a politický vývoj ve Francii</i>	115
<i>Hospodářský vývoj a atlantický obchod v Británii a Francii</i>	118
Britské impérium v Asii	120
Mandžuská Čína	127
Formování ruského státu, souboj o hegemonii v Baltu a východní obchod	131
Merkantilistická obchodní politika jako praktická politika v daných historických podmínkách	136

KAPITOLA 3

EVROPSKÁ EKONOMIKA V OBDOBÍ PRŮMYSLOVÉ REVOLUCE 141

Evropa v době průmyslové revoluce	142
<i>Evropa jako invenční společnost</i>	143
Moderní průmyslová odvětví a tovární produkce	146
<i>Průmysl zpracování bavlny</i>	149
Mezinárodní obchod a pokroky v dopravní technologii	152
Únik z malthuziánské rovnováhy	156
Napoleonské války a kontinentální blokáda	159
Zahraněční obchod Velké Británie a politika svobodného obchodu	164
<i>Diskuse o obilných zákonech</i>	166
Politický a hospodářský vývoj Francie, Německa a dalších evropských zemí	175
Industrializace ve Spojených státech	181
Atlantický ekonomický systém a obchod s otroky	184
Dekolonizace Amerik	189
Imperialismus a prosazení volného obchodu	193
<i>Imperialismus v Asii</i>	193
<i>Imperialismus v Africe</i>	201
<i>Situace na Blízkém východě – otomanské impérium a Egypt</i>	205
Britská politika prosazování volného obchodu	207
Nové imperiální mocnosti – Rusko a Spojené státy	210

Otevření Japonska a restaurace Meidži.....	211
Vytvoření mezinárodního měnového a finančního systému.....	214
Fenomén mezinárodní migrace.....	220
Liberální ekonomické režimy a imperiální politika.....	223

KAPITOLA 4

EROZE POZICE EVROPSKÉ EKONOMIKY A DEZINTEGRACE SVĚTOVÉ EKONOMIKY MEZI VÁLKAMI .....

.....	231
Geopolitická situace, příčiny vzniku a průběh světové války.....	232
Zásadní strukturální změny jako přímý důsledek války.....	238
Dlouhodobé dopady války.....	241
Důsledky Versailleské mírové smlouvy.....	243
Problematika zlatého standardu a hospodářská politika po světové válce.....	249
Velká hospodářská krize.....	252
Geopolitické změny v důsledku hospodářského vývoje.....	256
Cesta k další světové válce.....	261
Druhá světová válka.....	264
<i>Důsledky války</i>	268

KAPITOLA 5

EVROPSKÁ EKONOMIKA VE DRUHÉ POLOVINĚ 20. STOLETÍ.....

.....	271
Situace po druhé světové válce.....	275
Rekonstrukce pod vedením Spojených států.....	278
<i>Situace v západní Evropě a Marshallův plán</i>	281
Evropský hospodářský zázrak.....	285
Vývoj ve východní Evropě.....	299
Dekolonizace a rozvoj – hegemonie Spojených států.....	302
Konec období evropského hospodářského zázraku.....	305
Evropská integrace.....	310
Strukturální krize 70. let 20. století.....	317
<i>Přizpůsobení a reformy evropské ekonomiky</i>	323
Asijský hospodářský zázrak.....	329
Prohloubení evropské integrace.....	333
<i>Měnová integrace</i>	334
<i>Dobudování jednotného trhu</i>	337

KAPITOLA 6

EVROPSKÁ EKONOMIKA V SOUČASNÉ SVĚTOVÉ EKONOMICE 341

Rozklad socialistického bloku 342

Nástup asijských ekonomik 344

Rychle rostoucí trhy v mezinárodním obchodu
na přelomu tisíciletí a pozice evropské ekonomiky .....347Nové členské státy Evropské unie – příspěvek
ke konkurenceschopnosti v mezinárodním obchodu a konvergence .....356Pozice evropské ekonomiky ve světové ekonomice –
obchod a přímé zahraniční investice .....362*Obchodní partneři EU – Spojené státy* .....366*Obchodní partneři EU – Čína* .....368*Ostatní obchodní partneři EU* 370

Problematika konkurenceschopnosti ve světové ekonomice 372

Průmyslová politika a politika konkurenceschopnosti Evropské unie .....375*Slabé a silné stránky současné evropské ekonomiky* 381

EXECUTIVE SUMMARY 385

LITERATURA 395

SEZNAM TABULEK A MAP 405

REJSTŘÍK 409

ÚVODEM

Cílem této publikace je představit jednu z možných interpretací velkého příběhu hospodářských dějin lidstva. Interpretaci proměny evropské geografické, hospodářské, ale v mnoha ohledech i kulturní periferie v hospodářskou, politickou a vojenskou sílu, která nejpozději v 19. století v zásadě ovládla a proměnila celý svět. Evropa se tak z relativně zaostalého okraje eurasijského kontinentu stala dominantní silou určující směr politického i hospodářského vývoje planety. Tato bezprecedentní dominance jednoho regionu v rámci světa byla postavena na vojenské převaze a specifických náboženských, kulturních a politických institucích.

Základní podmínkou se ale z našeho pohledu zdá být revoluční efektivita hospodářské základny evropské ekonomiky, která je postavena na dvou hlavních prvcích. Prvním je instituce národního státu, která představuje specifický způsob politické organizace obyvatelstva na určitém území. Druhým je využití instituce trhu, který představuje za určitých podmínek velmi efektivní způsob koordinace lidské hospodářské aktivity. Ani jedna instituce nebyla výhradně evropskou záležitostí. Funkční období národních států s odhodlaným a soudržným domácím obyvatelstvem lze najít v různých historických obdobích na různých místech světa (římská republika před vnitřními změnami po punských válkách, Japonsko za šógunátu, Čína do opiových válek). Rovněž tržní způsob koordinace byl v rozhodující míře využíván již před evropskými výboji. Jak rozebírá jedna z kapitol, byli to paradoxně Evropané, kdo zlikvidoval systém obchodnické samosprávy v oblasti moří jihovýchodní Asie. Evropané však byli první, kdo dokázal výhody obou institucí v rozhodujícím okamžiku spojit způsobem, který jim zajistil tak velký technologický, organizační a především produkční náskok, že v průběhu relativně krátké doby ovládli prakticky celý svět. Ekonomický systém národního trhu a způsob jeho integrace do mezinárodní dělby práce v rámci vznikající světové ekonomiky prováděný evropskými mocnostmi si dovoluujeme považovat za unikátní. Jednalo se o propojení politické a vojenské efektivity národního státu s postupným spoléháním se na čím dál větší míru tržní koordinace hospodářských aktivit v rozhodujících oblastech produkce. Evropany zvolený mix instituce národního státu a trhu vytvořil model organizace společnosti, který neměl a dosud zdá se nemá konkurenci.

Tyto instituce se následně s větším či menším úspěchem pokusily replikovat i mimoevropské civilizace.

Evropský národní stát v sobě propojil teritoriální základ a centralizovanou správu s monopolem výkonu moci a efektivní alokaci zdrojů a koordinaci hospodářských aktivit prostřednictvím trhu. Jednalo se tak zřejmě o propojení silných stránek typů, které se po celé dějiny spolu střetávaly – např. v případě kosmopolitních obchodních republik a etnických zemědělských států. Obchodní státy byly schopny generovat velké bohatství a po určitou dobu disponovaly i solidním politickým vlivem a vojenskou silou. Způsob politické organizace obchodních států však nedovoľoval zapojení velkého počtu obyvatel a rozsáhlých území do jejich politicko-hospodářského projektu. Neposkytoval tak dostatek zdrojů k udržení a ochraně zvoleného způsobu organizace společnosti. Ve vojenské oblasti byly využívány žoldnéřské armády, které byly často schopny velmi efektivně vybojovat krátké konflikty, ale stávaly se nespolehlivou silou v případě dlouhodobého střetu s odhodlaným protivníkem připraveným mobilizovat své obyvatelstvo a zdroje pomocí netržních mechanismů. Dobře se o tom přesvědčilo Kartágo, které i přes několik drtivých Hanibalových vítězství nebylo schopno srazit římskou republiku na kolena. Přesvědčily se o tom italské městské státy, které nedokázaly vzdorovat formujícím se národním státům Evropy, a přesvědčily se o tom i obchodnické státy jižní Asie, které padly za oběť portugalským a nizozemským dobyvatelům. Na druhou stranu vnitrozemská politická společenství s odhodlaným obyvatelstvem měla s přibývajícím léty a postupnou expanzí tendenci degenerovat. Limitem identifikace obyvatel se státem byly extraktivní instituce zajišťující blahobyt pro vybrané elity snažící se eliminovat sociální mobilitu a jakékoliv procesy, které by mohly vést k erozi jejich pozic – včetně hospodářské prosperity. Tyto země pak postupně narazily na meze své hospodářské expanze, dané extenzivním charakterem růstu. Soupeření hospodářsky strnulých říší vyžadovalo získávání prostředků na úkor ostatních politických celků a často pak neudržitelnost výdajů na vojenskou expanzi a vnitřní i vnější bezpečnost. I pokud byl nalezen zdroj hospodářského růstu (zavedení nové plodiny, nové produkční techniky, zámořská expanze), vedl k růstu populace, který byl zásadním limitem pro zvyšování životní úrovně. Tato tzv. malthuziánská past způsobila, že nikdy nedošlo k potřebné akumulaci technologického pokroku a potřebných surovinových, potravinových a kapitálových zdrojů k tomu, aby mohlo dojít k nastartování průmyslové revoluce. To se podařilo za velmi specifických podmínek až v novověké západní Evropě.

Národní projekt, představa dějinné mise společností postavených na sdíleném etnickém, náboženském a kulturním základě, v podmínkách častého ohrožení pomáhal v Evropě legitimizovat užití moci státem a mo-

bilizaci jeho zdrojů v případě ohrožení. Právě tato mobilizační schopnost dopomáhala k šíření v centru vzniklých organizačních postupů (institucí) do zbytku společnosti, čímž ji dále zapojila do probíhajících modernizačních procesů. Objektivní hospodářská omezení, konflikty náboženské, politické a ideové, vedla postupně k omezení moci autorit, aniž by došlo k fatálnímu oslabení politických útvarů. Počáteční nízká hospodářská vyspělost a geografická rozmanitost oblasti neumožňovaly vznik stabilních extraktivních říší. Naopak z vnitřní slabosti politických autorit se ve specifických podmínkách Evropy vyvinul politický systém opírající se o široké koalice aktérů. Politický konflikt mezi aristokracií a centrální mocí přispěl k vytvoření svobodné sféry pro realizaci ambicí nepriviligovaných skupin dosáhnout postavení ve společnosti adekvátní jejich úsilí a talentu. Zde se objevil prostor pro operaci tržních sil a podnikatelskou iniciativu, která v systému národního státu a omezení libovůle elit vytvořila podnikatelskou třídu. Podmínění zásadních rozhodnutí souhlasem širších společenských vrstev vedlo právě k vytvoření představy národa jako společné hodnoty hodné ochrany a rozvoje a následně umožnilo mobilizaci obyvatelstva v čase nebezpečí. Stejně vrstvy, které se bránily totální centralizaci politické moci v rukou aristokratické elity, učinily rozhodující kroky k posílení státu v okamžiku, kdy byly zahrnuty do rozhodovacího procesu. Státy opírající se o širší občanskou politickou participaci tak kromě vyšší ekonomické efektivity disponovaly zároveň i největší schopností mobilizace zdrojů v oblasti bezpečnostní. Vojenská převaha Evropy, zjevná již v první etapě expanze, byla navíc doplněna značnou úspěšností při adaptaci účinných postupů jiných kultur a jejich inovaci a modifikaci.

Západní Evropa měla štěstí, když se nestala plnohodnotným cílem velkých expanzivních vln islámského světa a nomádských invazí. Pokusy o ovládnutí Evropy ze strany těchto sil sice existovaly, nicméně se nedjedalo o cílené, odhodlané a dlouhodobé kampaně, které jinde vyústily např. ve vyvrácení Byzance Turky v 15. století nebo v podrobení Číny ze strany Mongolů ve 13. století. Evropa nestála za víc než občasné nájezdy vedlejších invazivních sil typu arabských nájezdníků v 8. století, kteří byli zastaveni u Poitiers, nebo části mongolského vojska, které se ve 13. století ze střední Evropy stáhlo dobrovolně i přes to, že šlo od vítězství k vítězství. Samotné státy severozápadní Evropy časem získaly schopnosti pronikat do svého okolí. Motivace tu byla vždy, protože mimoevropské oblasti lákaly bohatstvím. Nejprve šlo o kořistnictví na úkor vyspělejších kultur a pak o snahu vymanit se ze závislosti na držitelích monopolních rent z výnosného asijského obchodu – na islámském světě a italských obchodních městských státech. I když portugalská expanze dosáhla pozoruhodných výsledků, nemohla výrazněji ovlivnit hospodářské procesy v obrovských

asijských říších. Portugalsko nebylo dost velké, jeho technologická převaha byla nedostatečná a institucionální struktura nevyvinutá. Nizozemci přišli s pokročilejší institucionální strukturou, která umožňovala účinnější mobilizaci vlastních i cizích zdrojů. Ani oni však ještě nedisponovali dostatečným zázemím v podobě adekvátního rozsahu vlastního území, surovinových zdrojů a obyvatelstva. Nizozemské impérium si dokázalo vynutit omezený monopol na jednu z klíčových mezinárodně obchodovaných komodit (molucké koření) a dokázalo v některých oblastech ovládnout i rozsáhlejší území. Jeho schopnost ovlivnit dění v hospodářsko-politických centrech Asie byla však stále ještě omezená. Islámský svět v této době již zjevně ustupoval evropskému vojenskému a ekonomickému tlaku. Objevení Nového světa, původně vedlejší produkt na cestě za podílem na asijském bohatství, se ukázalo jako naprosto zásadní zlom v hospodářských dějinách. Nečekaně to ale byla Severní Amerika, která hrála tolik významnou roli v procesu vzniku skutečné světové ekonomiky, když zásadní měrou přispěla k nastartování a udržitelnosti procesu průmyslové revoluce. V jižní části Nového světa vybudovali Španělé extraktivní impérium tradičního typu. Institucionální struktura společnosti, opírající se o převzetí kontroly nad metodami vykořisťování již existujícími v rámci domorodých říší, nemohla vést k udržitelnému rozvoji.

Zatímco se evropské národní státy stále střetávaly o obchodní monopoly ve světě a pokoušely se o úspěch v rámci mise za dosažení postavení odpovídajícího jejich dějinné výjimečnosti na evropském kontinentu, došlo uvnitř některých západoevropských ekonomik k hlubokým proměnám. V úzké vazbě na koloniální politiku a atlantický (otrokářský) ekonomický systém se rozhodujícím způsobem zvýšila efektivita využívání hospodářských zdrojů a produktivita práce. Tím se tyto společnosti definitivně vymanily z malthuziánské pasti a zahájily etapu trvalého růstu životní úrovně. Bohatnutí společností změnilo nejen jejich demografické chování, ale vedlo i k požadavkům na získání politických, hospodářských a sociálních práv, které později vyústily ve společnost masové demokracie a státu blahobytu. Evropská převaha však ještě ani v 18. století nebyla zcela zjevná. Evropanům se podařilo v důsledku technologické a organizační převahy rychle vyvrátit americké říše. V Asii evropské státy v průběhu 16. a 17. století ovládly obchodní cesty a některé trhy, jednalo se však především o získání pozice zprostředkovatelů. Nešlo o nic, co by mělo znamenat zásadní ohrožení dominantních asijských říší s jejich obrovskými produkčními a vojenskými kapacitami. První pokusy o zasahování do vnitřního chodu těchto států ze strany Nizozemců v Číně a Britů v Indii navíc tvrdě narazily. Až další institucionální a technologické změny, k nimž došlo v Evropě v průběhu napoleonských válek, zajistily takovou převahu v úrovni a schopnostech

mobilizace hospodářské a vojenské moci, že ani velké asijské říše nebyly schopny vzdorovat a byly v průběhu 19. století nečekaně rychle zapojeny do Evropou dominované světové ekonomiky.

Hospodářská efektivita a související vojenská převaha spolu s přesvědčením o vlastní výjimečnosti však nevedly pouze k dočasnému ovládnutí světa a jeho zapojení do světové ekonomiky, ale také ke dvěma obrovským válečným konfliktům. Vojenská a produkční efektivita stály za vzestupem Evropy ke světové hegemonii, málem ale také způsobily její pád. Spojení mobilizačního potenciálu moderního národního státu s technologií průmyslové revoluce vedlo k nevídané míře destrukce, která v každém případě zásadním způsobem změnila postavení Evropy ve světě.

Evropa po dezintegraci Římské říše (kterou považujeme za transregionální, a nikoli autenticky evropský politický útvar) byla naprosto nepravděpodobným regionem pro zrod světového hegemonu. To samé lze minimálně do stejné míry říct o Spojených státech, ještě v 18. století hospodářsky málo významné periferii tehdejší světové ekonomiky bez významnějších průmyslových kapacit. Byly to však právě ony, kdo replikoval, inovoval a rozvinul politické, ekonomické a kulturní instituce západní Evropy. Po druhé světové válce je Spojené státy jako nový globální hegemon v modifikované formě prosadily i v mezinárodním prostředí. To přineslo naprosto zásadní změnu v jeho uspořádání. Díky cílenému budování nového politického (OSN, NATO), obchodního (GATT, WTO) a měnového (IMF) režimu jsme (v dlouhodobém kontextu) byli svědky fungování nevídaně kooperativního mezinárodního systému skutečně globálního rozsahu. V tomto kontextu lze říct, že jakékoliv dřívější stabilní mezinárodní režimy měly pouze omezenou geografickou a kulturní působnost.

Díky nové etapě fungování transatlantické ekonomiky organizované Spojenými státy se Evropa dokázala z obou válečných katastrof vzpamatovat a vrátila se mezi klíčové hospodářské a politické regiony současného světa. Evropskou integraci potom považujeme za jednu z hlavních příčin toho nesamozřejmého úspěchu. Díky ní se podařilo svázat obrovský destrukční potenciál spočívající v mobilizačních schopnostech moderního národního státu a využít jej k dosahování cílů moderní hospodářské politiky. Jsou jimi orientace produkce na uspokojování potřeb širokých mas obyvatelstva a zajišťování chodu státu blahobytu.

Teprve v poslední části 20. století se na své tradiční historické místo začaly vracet velké asijské říše. Ty tak představují další z řady výzev pro Evropu 21. století. Evropu spolupracující a stále ekonomicky konkurenceschopnou. V hospodářské i politické oblasti však již ničím výjimečnou, působící v pozici jednoho z řady aktérů, kteří ovlivňují současné světové dění. Efektivita ani velikost evropské ekonomiky nemohou být důvodem

pro nárokování si privilegované pozice v systému. Evropa může a měla by těžit ze své bohaté historie a zkušeností, bude ale konfrontována se společnostmi vycházejícími z nejméně stejně bohatých tradic, jež se rovněž cítí předurčeny pro získání a udržení významného vlivu na dění v mezinárodních hospodářských a politických vztazích.

Tato publikace je tak především vyjádřením fascinace autorů jedním z největších příběhů našich dějin a v této souvislosti snahou o zasazení evropské ekonomiky do historického kontextu jejího formování, expanze a současné pozice. To vše s velkou pozorností věnovanou jejím vztahům k ostatním, neméně významným regionům – asijským říším, islámskému světu, ale i unikátní roli Spojených států v hospodářských dějinách moderního světa. Hlavní otázkou, kterou diskutujeme, je vztah mezi vojenskou expanzí a politickou dominancí a proměnou hospodářských institucí evropských politických celků. Chtěli bychom tak přispět k vyvážené diskusi jednotlivých aspektů takových fenoménů, jako je kolonialismus, budování obchodních impérií, hospodářský systém atlantické ekonomiky, průmyslová revoluce, dezintegrace světové ekonomiky v první polovině 20. století nebo evropská integrace. Náš přístup je tak v jádru interdisciplinární se všemi z toho vyplývajícími důsledky. Nejedná se o rigorózní aplikaci ekonomické teorie na jednotlivé problémy ani o publikaci zaměřenou na historickou empirii. K historickým datům se obracíme tam, kde to považujeme za vhodné pro diskusi konkrétního přelomového momentu. Na jiných místech stručně shrnujeme převažující ideje v teoriích mezinárodních vztahů nebo ekonomie, případně komentujeme mnohem obecnější trendy ve vývoji sociálních institucí. Nejedná se tedy o metodou sevřenou studii bez výkyvů v hloubce průniku do jednotlivých témat nebo bez prvků subjektivity při výběru blíže diskutovaných problémů. Hlavní teze naší práce je však jasně daná. Příběh nástupu, dominance, pak ztráty tohoto postavení a následné rekonstrukce evropské ekonomiky (a identity) považujeme za neuchopitelný bez zohlednění rozhodujících vnitřních a vnějších proměných. Hospodářský a politický úspěch Evropy byl závislý na specifických vnitřních podmínkách vyplývajících z geografie a geopolitiky, kultury a náboženství. Ty vytvořily prostor pro vznik a vývoj konkrétních sociálních a ekonomických institucí, které ovlivnily podobu národního státu a trhu. Úspěch Evropy byl však zároveň umožněn adaptací znalostí a technologií ostatních společností, vojenskou a hospodářskou expanzí, kolonialismem a násilnou integrací rozsáhlých částí světa do Evropou dominované světové ekonomiky. Vzájemný vztah proměny vnitřních hospodářských a politických institucí a vývoje mezinárodního politického a ekonomického systému v procesu vývoje pozice a charakteru evropské ekonomiky je tak hlavním předmětem našeho zájmu.

Jsme si plně vědomi, že téma této práce bylo uchopeno v dřívější i velmi nedávné minulosti řadou špičkových autorů a odborníků. Jedná se tak o jednu z mnoha podobných prací, navazuje na předchozí díla a v řadě pasáží z nich vychází. Jejím hlavním přínosem je náš specifický přístup ke zkoumání vývoje vztahu státu a trhu v průběhu posledních staletí a také fakt, že zpřístupňuje myšlenky mnoha světových autorů českým čtenářům. Mezi řadou publikací, které ovlivnily tento konkrétní příspěvek k diskusi problematiky, bychom chtěli některá díla zvláště vyzdvihnout. Pokud jde o studium vnitřních institucionálních proměn v evropských ekonomikách, nemůžeme nezmínit dílo Davida Landese *The Wealth and Poverty of Nations* z roku 1999. Co se týče empirických dat, zejména pokud jde o historicky vzdálenější období a vývoj mimoevropských regionů, využíváme především práci Anguse Maddisona *The World Economy – a Millennial Perspective* z roku 2001 a druhý díl *Historical Statistics* z roku 2003. Specifický přístup k problematice souvislosti mezi hospodářskými vztahy a válkou v historické perspektivě, s plnohodnotným zpracováním jednotlivých světových regionů, nabízí fascinující dílo Ronalda Findlaye a Kevina O'Rourka *Power and Plenty*. Z této publikace jsme čerpali, nejen pokud jde o unikátní průnik k jádru problému vztahů mezi jednotlivými regiony a jejich vnitřními hospodářskými a kulturními proměnami, ale inspirovali jsme se i řazením jednotlivých témat a problémů, zejména v částech týkajících se islámského světa, budování asijských říší a diskuse evropského merkantilismu. Pokud jde o opakovaně rozebíraný vývoj koncepce zahraniční obchodní politiky a jejích ideových základů, čerpáme nejvýznamněji z výjimečné publikace zabývající se historickou genezí ideje volného obchodu od Douglase Irwina *Against the Tide*. Pozoruhodnou interpretaci institucionální podmíněnosti hospodářského vývoje, která nás významně ovlivnila, obsahuje kniha Darona Acemoglu a Jamese Robinsona *Why Nations Fail* z roku 2012. Za vynikající považujeme zpracování etapy rekonstrukce evropské ekonomiky a jejího vývoje v druhé polovině století v práci Barryho Eichengreena *The European Economy Since 1945* z roku 2007. Nesmírně ambiciózním dílem, které představuje autoritativní a pozoruhodně vyvážený přístup k námi projednávaným otázkám, je kniha Ronda Camerona a Larryho Neala *A Concise Economic History of the World*, která představovala významný referenční text pro náš příspěvek. Poměrně stručná publikace, která nás však svým zaměřením a strukturou rovněž inspirovala, je kniha Dereka Aldcrofta a Anthonyho Sutcliffa *Europe in the International Economy 1500–2000*. Barry Eichengreen se mimo vývoj moderní evropské ekonomiky zaměřuje především na vývoj mezinárodního měnového systému v průběhu 19. a 20. století. Jeho kniha *Globalizing Capital* je v této oblasti prakticky bezkonkurenční. Z domácích autorů zabývajících se podobnou

problematikou je potřeba vyzdvihnout práci Libora Židka *Dějiny světového hospodářství*, která se zaměřuje na charakteristiku hospodářského vývoje světa v průběhu posledních dvou staletí z pozice neoklasické ekonomie. V oblasti ekonomických teorií nám byla cenným průvodcem kniha *Dějiny ekonomických teorií* od bohužel již zesnulého velikána české ekonomie Milana Sojky. Z dalších publikací bychom rádi zmínili *A Farewell to Alms* Gregoryho Clarka či další díla Kevina O'Rourka *Globalization and History* (s Jeffreyem Williamsonem) a *The Cambridge History of Modern Europe* (se Stephenem Broadberrym).

Ani přes sebevětší úsilí se žádný autor nemůže zcela oprostít od vlastní hodnotové orientace. Zastáváme názor, že čistě objektivní dílo není možné už jen kvůli tomu, že hodnotové ukotvení autora se projevuje od samotného začátku práce na textu díky upřednostnění určitých témat, událostí a procesů nad jinými. Věříme však, že i společenské vědy jsou schopny rozlišovat mezi přínosnějším a méně přínosným poznáním. Pomocí využití různých metod zkoumání a skrze reflexi zpětné vazby od členů akademické komunity a širší veřejnosti je možné generovat užitečné poznatky, které společnost obohacují. Doufáme, že k takovému posunu v nějakém smyslu přispěje i tato publikace. Její vytváření nám samotným dopomohlo k ujasnění si vlastních názorů na řadu zásadních otázek vývoje světového politického a hospodářského systému.

Námi zvolená perspektiva, kterou nahlížíme na roli a jednání států v mezinárodní ekonomice, respektuje do značné míry diskusi ekonomického nacionalismu zejména v pracích Roberta Gilpina *Global Political Economy* a *The Political Economy of International Relations* z let 1987 a 2001. Ve většině technických aspektů analýzy mezinárodní politické ekonomie se přidržujeme přístupu Thomase Oatleyho představeného v knize *International Political Economy*, která se již dočkala mnoha vydání. Náš přístup tak do značné míry odráží stanoviska hlavních proudů dvou pro nás nejvíce relevantních disciplín. V případě mezinárodních vztahů respektujeme pozici státu jako hlavního aktéra v mezinárodním prostředí, kterou zastává realistická škola. V ekonomických otázkách do značné míry respektujeme poznatky v současnosti dominantní neoklasické ekonomické školy.

Potřeba skloubit realistickou perspektivu v mezinárodních vztazích s neoklasickým přístupem v ekonomii nás vedla ke specifickému uchopení vztahu mezi státem a trhem. Historické poznatky nás utvrdily v názoru, že trh není typem koordinace hospodářských aktivit, který by společnosti volily automaticky jako první alternativu při svém úsilí o ovládnutí a distribuci přírodních zdrojů. Ke vzniku tržní koordinace je potřeba, aby byly zajištěny určité podmínky, především v oblasti bezpečnosti, ale i dalších,

jako např. unifikace měř a vah, existence peněz, určitá forma vlastnických práv atd. Na druhou stranu vznik trhu nelze nařídit, jedná se o do značné míry spontánní proces, který ke svému spuštění potřebuje jistou formu politické organizace. Ta je na jednu stranu nezbytná pro jeho fungování, na druhou stranu však může jeho spontánní aspekt cíleně potlačovat. Kombinace určité formy politické organizace v podobě národního státu a určité míry využití tržní koordinace v klíčových produkčních oblastech evropské ekonomiky byla podle nás hlavním předpokladem evropského úspěchu. Evropské národní státy byly schopny zajistit podmínky pro rozvinutí tržní koordinace ve vhodných sektorech. V jiných se spoléhaly na odlišné metody koordinace, např. skrze apel na nacionalistické cítění ve vojenských záležitostech, s jejichž pomocí byly schopny v klíčových okamžicích ubránit svůj institucionální mix před útokem extraktivních říší. Na rozdíl od domácího prostředí však Evropané ve světě mnohem extenzivněji využívali násilných prostředků k prosazení svých koordinačních přístupů, včetně vynucení si systému volného obchodu ve světě v průběhu 19. století. Byli to až Američané po druhé světové válce, kdo se rozhodl od těchto praktik do značné míry (i když ne zcela) upustit a aplikovat domácí instituce v mezinárodním prostředí.

Pro zachycení hlavních událostí ve vývoji postavení Evropy ve světové ekonomice jsme zvolili následující strukturu. V první kapitole, nazvané *Evropský region od dezintegrace Římské říše do počátku jeho expanze*, se věnujeme vzniku předpokladů pro následnou evropskou expanzi. V základních rysech si všímáme vývoje evropské ekonomiky, nicméně hlavní pozornost věnujeme vztahům Evropy s okolními velkými civilizacemi. Snažíme se představit svět před tím, než byl ovládnut z jeho pohledu periferními evropskými státy. Proto se věnujeme i charakteristice islámských či asijských říší a ukazujeme, jak kontakty s nimi vedly ke změnám v evropských technologiích a institucích.

Druhá kapitola nese název *Evropská ekonomika v éře merkantilismu*. Zabýváme se v ní vztahem Evropy se zbytkem světa v průběhu 16. a 17. století. Na jejím začátku ukazujeme, že evropské zámořské objevy byly důsledkem snahy o obejití islámských a italských zprostředkovatelů obchodu s Asií. V této souvislosti věnujeme pozornost portugalským výbojům v Asii, v jejichž rámci Evropa poprvé po mnoha staletích významnějším způsobem promlouvá do vývoje v oblasti Indického a následně také Tichého oceánu. V rámci této části samozřejmě nesmí chybět ani pojednání o španělském působení v Novém světě. Pro pochopení dalšího vývoje se v nezbytně nutné míře věnujeme i vývoji v Indii a Číně. Hlavní část kapitoly je věnována rozvoji nizozemské a především britské zámořské říše a dopadům působení Evropanů na organizaci produkce a rozdělování v celosvětovém měřítku.

Třetí část, pojmenovaná *Evropská ekonomika v období průmyslové revoluce*, zachycuje podle nás nejvýznamnější událost posledních staletí, překonání malthuziánské pasti a nastartování kapitalistického hospodářského rozvoje. Rozebíráme situaci Evropy před začátkem průmyslové revoluce. Vyjmenováváme faktory, které k ní přispěly. Všímáme si jak pokroku v technologickém rozvoji, tak vytváření specifického systému světové dělby práce a především změn v institucionální struktuře zemí na starém kontinentě. Neopomíjíme zásadní dopad napoleonských válek na všechny výše uvedené faktory. Největší část textu se zabývá rolí Velké Británie v celém procesu vytváření propojené světové ekonomiky. Navazujeme charakteristikou ostatních evropských zemí, které přijaly základní pravidla Brity vytvořeného systému. Tato část má rovněž za úkol seznámit čtenáře s pohledem asijských zemí na události 19. století, který se od toho evropského radikálně liší.

V dalším oddíle, zabývajícím se *erozí pozice evropské ekonomiky a dezintegrací světové ekonomiky mezi válkami*, usilujeme o pochopení událostí mezi lety 1914–1945, které vedly k naprostému zhroucení světového uspořádání budovaného v předcházejících staletích. Obě světové války měly do značné míry vnitroeurospý charakter a jejich výsledkem bylo zásadní oslabení Evropy ve světovém politickém a především hospodářském systému.

Pátá část sleduje *evropskou ekonomiku ve druhé polovině 20. století*. Ukazujeme v ní, jak Evropa za mocné asistence ze strany Spojených států obnovila část svých ztracených pozic. Nicméně světový hospodářský systém budovaný po druhé světové válce byl postaven na zcela jiných institucionálních základech. V nezbytně nutné míře si všímáme i komunistického experimentu ve východní části evropského světadílu.

Šestá kapitola, nazvaná *Evropská ekonomika v současné světové ekonomice*, sleduje dva cíle. Prvním je na základě dostupných aktuálních dat charakterizovat hospodářské postavení Evropy ve srovnání se zbytkem světa. Druhým cílem je naznačení hlavních trendů institucionálního vývoje a zhodnocení situace Evropy s ohledem na tuto oblast, která podle našeho názoru zásadním způsobem určuje možnosti hospodářského vývoje jakékoli společnosti.

Hlavním cílem této publikace je diskutovat vzájemný vztah politických a hospodářských institucí a jejich projevů. Na příkladu evropské ekonomiky v ekonomice světové sledujeme vývoj instituce národního státu a mocenské politiky evropských aktérů ve světě. Dominance evropského národního státu (jako typu) byla umožněna větším prostorem, který evropské ekonomiky věnovaly trhu jako mimořádně efektivnímu koordinačnímu mechanismu hospodářských aktivit. K této kombinaci – národního státu jako relativně otevřeného politického systému a širokého působení trhu